

TANQIDIY SOTSILOGIYA VA UNING ASOSIY TAMOYILLARI

Mahmudova Muslima Ma'rufjon qizi

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'zbek tili ta'limi fakulteti ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası sotsiologiya yo'nalishi 1-bosqich talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11236224>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Tanqidiy Sotsiologiya va uning asosiy tamoyil - lari to'g'risida ma'lumot va u nima ekanligi u haqida olimlar fikrlari va ularning nazariyalaridan qisqacha ma'lumotlar kiritilgan.

Kalit so'lari: Tanqidiy sotsiologiya, tanqidiy nazariya, struktura, hermenevtika, dialektika, ob'ekt, sub'ekt, kombinatsiya.

CRITICAL SOCIOLOGY AND ITS BASIC PRINCIPLES

Abstract. This article contains information about Critical Sociology and its main principles, as well as a summary of the opinions of scientists and their theories about what it is.

Key words: Critical sociology, critical theory, structure, hermeneutics, dialectics, object, subject, combination.

КРИТИЧЕСКАЯ СОЦИОЛОГИЯ И ЕЕ ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ

Аннотация. В данной статье содержится информация о критической социологии и ее основных принципах, а также мнения ученых и их теории о том, что это такое.

Ключевые слова: Критическая социология, критическая теория, структура, герменевтика, диалектика, объект, субъект, сочетание.

Kirish: Sotsiologiya – qisqa qilib aytganda jamiyatning strukturasi, uning elementlari va mavjud bo'lishi shart-sharoitlarini, shuningdek ushbu strukturada amalga oshadigan ijtimoiy jarayonlarni o'rganuvchi fandır. Tanqidiy Sotsiologiyaga yuzlanadigan bo'lsak, bunda Maks Xorkxaymer va Gerbert Markuzelarni Tanqidiy nazariya asoschilari sifatida olishimiz mumkin.

Tanqidiy nazariya o'zi nima ekanligiga to'xtalsak, Tanqidiy nazariya qisqacha qilib aytganda tanqid qilish va umuman jamiyatni o'zgartirishga qaratilgan ijtimoiy nazariya. U faqat jamiyatni tushuntirish yoki tushuntirishga qaratilgan an'anaviy nazariyadan farq qiladi. Tanqidiy nazariyalar ijtimoiy hayotning ostini qazishga va insonni dunyo qanday ishlashini to'liq va aniq tushunishga xalaqit beradigan taxminlarni ochishga qaratilgan.

Tanqidiy sotsiologiya – bu sotsiologik tadqiqotlar va teoreyalar uchun tanqidiy, reflektiv yondashuv bo'lib, u jamiyat va ijtimoiy munosabatlarni qayta ko'rib chiqish, ularni chuqurroq tshunish va o'zgartirish maqsadida ishlatiladi.

Tanqidiy nazariya marksistik an'anadan kelib chiqib, Germaniyaning Frankfurt universitetida bir guruh sotsiologlar tomonidan ishlab chiqilgan va ular o'zlarini Frankfurt maktabi deb atashgan. Tanqidiy nazariyani bugungi kunda ma'lum bo'lganidek, Marksning iqtisodiyot va jamiyatni tanqid qilishi mumkin.

Bu Marksning iqtisodiy asos va g'oyaviy ustunlik o'rtasidagi munosabatni nazariy jihatdan shakllantirishdan ilhomlanib, kuch va hukmronlik qanday ishlashiga qaratilgan.

Tanqidiy nazariya zamonaviy falsafiy va sotsiologik fikrning juda muhim yo'nalishi bo'lib, u butun XX asr, butun XX asr uchun muhimdir. Tanqidiy nazariyaning bir nechta nomlari bor — bular Frankfurt maktabi, mafkurani tanqid qilish, shubhaning germeneytikasi va ba'zan shunchaki nazariya. Bu nomlarning barchasi bir-birining o'rnida sinonim sifatida mavjud va tanqidiy nazariya nima ekanligini to'g'ri aniqlash mumkin emas.

Metod va materiallar: Maks Xorkxaymer kitobda tanqidiy nazariyani aniqlagan *An'anaviy va tanqidiy nazariya*. Bu ishda Xorkxaymer tanqidiy nazariya ikkita muhim narsani bajarishi kerakligini ta'kidlaydi: u jamiyatni tarixiy kontekstda hisobga olishi kerak va u barcha ijtimoiy fanlarning tushunchalarini hisobga olgan holda mustahkam va yaxlit tanqidni taklif qilishga intilishi kerak deydi.

Tanqidiy nazariya kontsepsiyasiga rioya qilgan tadqiqotchilar uchun namuna sotsiologiyada ushbu yo'nalish asoschilarining asarlari-nemis olimlari Maks Xorkxaymer (1895-1973), Gerbert Markuze (1898-1979), Teodor Adorno (1903-1969). Xorkxaymer va Adorning "ma'rifat dialektikasi" kitobi jamiyatning tanqidiy nazariyasining asosiy g'oyalarini birinchi tizimlashtirish edi. Asosiy g'oyalar quyidagilar.¹

Kitobda ma'rifat kengroq talqin qilingan. Bu nafaqat 18-asr ma'rifatining tarixiy o'ziga xos falsafasini, balki yangi va zamonaviy davrdagi Evropa madaniyatining g'oyalari, ideallari, tamoyillari, qadriyatlarini anglatadi. "Ma'rifat dialektikasi" mualliflari, ma'rifiy fikr, go'yo Evropa insoniyati asrlar davomida tsivilizatsiya yaratish va vahshiylikdan xalos bo'lishni o'ylagan g'oyalar, me'yorlar va tamoyillarni umumlashtirganidan kelib chiqadi. Xorkxaymer va Adorno keng tushunilgan ma'rifat tomonidan umumlashtirilgan insoniyatning ko'p asrlik rivojlanishi natijalarini salbiy baholaydilar. Evropa tsivilizatsiyasining chindan ham mag'lubiyatga uchragan tanqidi, ma'rifatni tanqid qilish jamiyatning tanqidiy nazariyasining asoslaridan biri bo'lib xizmat qildi.

¹ Anderson, Perri *G'arbiy marksizm bo'yicha mulohazalar. Tarixiy materializm yo'lida*. . M.: Inter-Verso, 1991. — 271 s. ISBN 5-85217-009-7

Xorkxaymer va Adorning bu ko'p qirrali salbiy xususiyatlari bitta nuqtaga yoki umumiy maxrajga olib keladi. Ular hukmronlik, hukmronlik tamoyilini madaniyat, yangi davr falsafasi birinchi o'ringa qo'ygan deb bilishadi. Bunda ular uzoq vaqtdan beri Evropa madaniyatining "o'z-o'zini anglash" ning davomchilari bo'lib, odamlar o'zlarini tabiat hokimiyatidan ozod qilish va uning qonunlarini bilish orqali tabiatni bo'ysundirishni maqsad qilib qo'yishgan. Natija mutlaqo teskari bo'lib chiqdi. Atrofdagi dunyodan begonalashish-bu tabiat ustidan hukmronlik qilish niyatining paradoksal natijasidir, bu hukmronlik mafkurasining qulashidan dalolat beradi.

Xorkxaymer va Adorno ma'rifatining dialektikasi haqidagi fikrlar juda o'ziga xosdir. Ilgari, dialektika nazariyasini ishlab chiqishdan oldin ma'rifiy fikr hali o'smagan degan fikr hukmron edi. Ammo bu mavzu Xorkxaymer va Adornoni qiziqitirmaydi. Ular ma'rifat mafkurasini ob'ektiv ravishda jalb qilingan dialektik jarayonlarni anglatadi. O'z g'oyalarini odamlarning ko'p avlodlari ongiga singdira olgan faylasuflar, yozuvchilar, madaniyat va san'at arboblarning maqsadlari va niyatlari mutlaqo teskari ta'sir ko'rsatdi. Odamlar zabt etishni niyat qilgan tabiatdan begonalashish va eng muhimi, insonning insonga bo'ysunishi, tabiat ustidan hukmronlik qilish o'rniga o'z turiga ustunlik-bu ma'rifat dialektikasining asosiy ko'rinishlari.²

"Tanqidiy nazariya" atamasining o'zi Frankfurt maktabiga, ya'ni Maks Xorkxaymerning 1937 yildagi "an'anaviy va tanqidiy nazariya" dasturiy maqolasiga borib taqaladi, unda u nazariy bilimlarning o'ziga xos turi kontseptsiyasini ishlab chiqdi, uning asosiy xususiyatlari fanlararo va amaliy-siyosiy ishtirok etish edi.³

Maks Xorkxaymer "An'anaviy va tanqidiy nazariya" maqolasida u an'anaviy va siyosiy falsafa va ijtimoiy fanning ijtimoiy konformistik yo'nalishini institut tomonidan ma'qullagan tanqidiy marksizm brendiga qarama – qarshi qo'ydi. Xorkxaymerning fikricha, an'anaviy yondashuvlar mavjud ijtimoiy institutlarni ozmi – ko'pmi qanday bo'lsa, shundayligicha tasvirlashdan iborat bo'lib, ularning tahlillari shu tariqa repressive va adolatsiz ijtimoiy amaliyotlarni tabiiy yoki ob'ektiv ravishda qonuniylashtirishning bilvosita ta'siriga ega. Aksincha, tanqidiy nazariya ushbu institutlar faoliyat ko'rsatadigan kengroq tarixiy va ijtimoiy kontekstni batafsil tushunish orqali tizimning qonuniylik, adolat va haqiqatga bo'lgan yolg'on da'volarini fosh qiladi.

Tanqidiy nazariya faqat jamiyatni tushunish yoki tushuntirishga yo'naltirilgan an'anaviy nazariyadan farqli o'laroq, butun jamiyatni tanqid qilish va o'zgartirishga qaratilgan ijtimoiy nazariyadir. Tanqidiy nazariyalar ijtimoiy hayot sirtining tagida qazishni maqsad qilib qo'yadi va

² Критическая теория общества. 05.08.2019 стр (1, 2)

³ критическая теория понятие 19.07.2019 Размер: 323.21 Кб.

bizni dunyoning qanday ishlashini to'liq va aniq tushunishdan saqlaydigan taxminlarni ochib beradi. Tanqidiy nazariya marsistik an'analardan kelib chiqdi va Germaniyaning Frankfurt shahrida joylashgan bir guruh sotsiologlar tomonidan o'zlari Frankfurt maktabiga aylantirdi. Bugun taniqli bo'lgaan tanqidiy nazariya Marksning ko'plab asarlarida bayon qilingan iqtisod va jamiyatni tanqid qilishdan dalolat beradi.⁴

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, tanqidiy sotsiologiya asosiy maqsadi itimoiy tizimlarning o'zgarishlarini ob'ektivlik va sub'ektivlikning kombinatsiyasi orqali tahlil qilish va o'rganishga yo'l qo'ymoqda. Bu sotsiologiya metodlarini ijtimoiy muammolarni chuqurroq o'rganish, tushunish va hal qilishda qo'llab – quvvatlash uchun qo'llanadi. Tanqidiy sotsiologiyada, jamiyatdagi o'zgarishlarni, muammolar va mavzularni tahlil qilishda, insonning fikr – mulohazalarini va hissiyotlarini muhim hisobga oladi. Bu nazariya, ijtimoiy jarayonlarni tarixiy, madaniy, va iqtisodiy mohiyatda o'rgansh, ulaning sabablari va o'zgarishlariga munosib chog'largina qarab, sub'ektiv inson ta'sir va qarashlarini ham hisobga oladi.

Tanqidiy nazariya-bu jamiyatlarni o'rganadigan fan va shuning uchun tabiatshunoslik namunasidagi ijobiy tarkibni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, u axloqiy va estetik jihatlarga ega va shuning uchun barcha odamlarni o'zini aks ettirishga va o'zini takomillashtirishga chaqiradi. Ushbu murojaat raqiblar, sayohatchilar va tanqidiy nazariya tarafdorlariga tegishlidir.

REFERENCES

1. Anderson, Perri G'arbiy marksizm bo'yicha mulohazalar. Tarixiy materializm yo'lida. . M.: Inter-Verso, 1991. — 271 s. ISBN 5-85217-009-7
2. Критическая теория общества. 05.08.2019 стр (1, 2)
3. критическая теория понятие 19.07.2019 Размер: 323.21 Кб.

---

⁴ O'sha manbaa 326-bet